

Tundmatud autorid Wilhelm Puttukas ja Oscar Frey. Kirjanduslikud leiud patsiendikaartide vahelt Mari Vallikivi

DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v28i35.25579>

Tartu Ülikooli Kliinikumi psühhiaatrikliiniku Raja tänava avalikkusele suletud arhiivis säilitatakse ülikooli psühhiaatriaiglas viibinud patsientide ravikaarte. Kui võtta arvesse jooksvat numeratsiooni, siis võiks perioodist 1881. aasta jaanuarist kuni 1944. aasta augustini talletatud kaustade koguarv küündida 17500-ni. Kuna tegemist on aga korrastamata arhiiviga, siis säilikute täpset arvu on keeruline öelda. Haiguslugude numbrid ei jookse alati järjest ning osa kaarte on puudu.¹ Korduvhospitalseerimise dokumenteerimisel pole järgitud kindlaid reegleid: mõnel juhul on hilisem haiguslugu lisatud esimese kaardi vahele, teisel juhul on tõstetud esimese haiglasoleku ajal avatud kaart hilisema vahele. Samas arhiivis säilinud registriraamatud on suureks abiks selguse loomisel.

Üks patsiendikaart koosneb käsitsi kirjutatud, hilisemal perioodil ka juba kirjutusmasinal trükitud haigusloost ja kohustuslikust küsimustikust (sks k *Fragebogen*), mida pole kõikidel juhtudel täidetud, kuid lisaks võib kaardi vahelt leida kirju, dokumente, kirjutisi, telegramme, kohtukutseid, kritseldusi, joonistusi, fotosid, artikleid, koostatud sugupuid, ravimite etikette, temperatuurimõõtmise tabeleid ja muud patsienti puutuvat materjali. Praeguses uurimisstaadiumis² on lisade hulka keeruline määratleda, nagu ka lisade osakaalu võrreldes n-ö tühjade, vaid haigusloost koosnevate ravikaartidega.

Ülikoolile kuuluva haiglana on psühhiaatrikliinik olnud õppe- ja teadustöö baasis, seega võib väita, et mingit osa säilitatud materjalist talletati akadeemilises huvist lähtuvalt diagnostilisel eesmärgil, mingit osa, nagu sisse- ja väljaminevad kirjad, tavapärase protseduuri alusel.

Teadusliku psühhiaatria rajaja Emil Kraepelin (1856–1926) töötas Tartu Ülikoolis professorina ja juhtis ülikooli psühhiaatriaiglat ligi viis aastat, augustist 1886 kuni märtsi lõpuni 1891 (Kraepelin 1987, 36, 57). Tema eelkäija, psühhiaatriaprofessor Hermann Emminghaus (1845–1904) oli haiglas küll sisse viinud ravikaartide süsteemi (Allik ja Tammiksaar 2016, 329–330), kuid just Kraepelini Tartus töötamise perioodil ja tõenäoliselt tema initsiatiivil ilmusid kaartide vahele haiglas patsientide poolt loodud

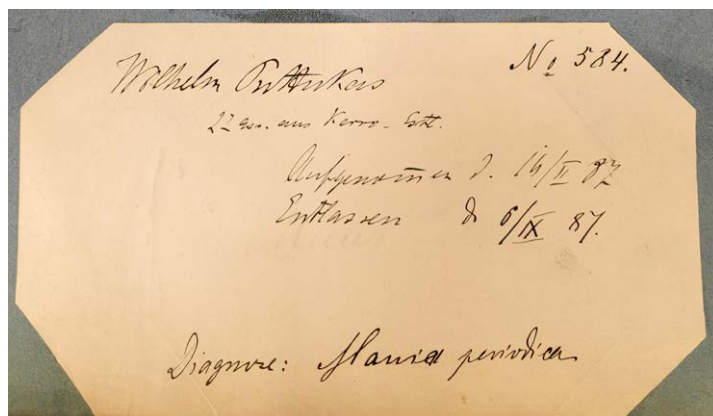
¹ Üks kuulsamaid patsiente, kelle ravikaarti arhiivis pole, on näiteks luuletaja Juhan Liiv (1864–1913), sissekande tema haiglasse võtmise kohta leiab registriraamatust.

² Siinkirjutaja on arhiivimaterjalidega töötanud alates 2022. aasta septembrist.

üksikud luuletused, jutud ja joonistused.³ Kuigi ka eelnevast Emminghausi perioodist, aastaist 1881–1886 pärinevad mõned üksikud, tõenäoliselt arsti palvel kirja pandud pikemad elulood, siis vanim säilinud kirjanduslik katsetus pärineb 1887. aastast, eesti soost patsiendi Wilhelm Puttuka sulest. Kraepelini Tartus töötamise ajast eristuvad kaks kirjandusliku ambitsiooniga, eri žanris kirjutatud teksti – Puttuka naiivne minavormis jutustus ja Oscar Frey lühike käsiraamat kuritegelikust käitumisest. Mõlemad on väheste parandustega käsikirjad, millest teine on isegi niidiga kokku köidetud ja tiitellehega varustatud. Autorite haiguslood on allpool ära toodud ilma kärbeteta tervikuna, kuid kirjanduslike tekstide puhul on tehtud valik.

Wilhelm Puttukas ja tema „Minu wanna endine mälestus“

Ravikaart nr. 584 kuulub Kärust pärit III klassi patsiendile⁴ Wilhelm Puttukale.⁵ Ta viibib haiglaravil peaaegu seitse kuud, 14. veebruarist kuni 6. septembrini 1887 ja tal diagnoositakse *mania periodica*⁶. Wilhelm Puttukas sündis 25. jaanuaril 1860. aastal Kärus ning suri 17. mail 1890. aastal.⁷ Viielapselise pere neljanda lapsena sündinud Wilhelm kaotas oma ema nelja-aastasena,⁸ 27-aastasena on ta isa Karli poolt toodud Tartu psühhiaatriaiglasse.

3 Tõenäoliselt oli Tartu Kraepelini pikas teadlaskarjääris esimesi paiku, kus ta hakkas mõningase süsteemsusega diagnostilisel eesmärgil enesele huvipakkuvat materjali koguma. Siinkirjutaja uurimisele tuginedes saab väita, et perioodil 1887–1891 haiglas olnud patsientide joonistusele ja kirjutisele on Emil Kraepelin omakäeliselt kirjutanud patsiendi nime ja valmimise aasta, varasematel leidudel sellised lisandused puuduvad.

4 Tartu psühhiaatriaiglasse hospitaliseeriti patsiente kolmes kategoorias (I–III klass), mis tähendas erinevat kuu-
tasu (Rae 2022, 433).

5 Patsiendikaardil on tema nimi läbivalt Wilhelm Puttukas, kuid kirikuraamatutes on nende perekonna nimekuju Puttokas ja tema eesnimi Villem (EELK Simuna koguduse personaalraamat 1865–1886, l. 75).

6 Episoodiline maania. Tänapäeval vastab bipolaarse häire diagnoosile.

7 EELK Simuna koguduse personaalraamat 1888–1909, l. 176.

8 Ema Ann Puttukas elas aastatel 1824–1864 (EELK Simuna koguduse personaalraamat 1839–1852, l. 89).

Puttukas osutus tõenäoliselt professor Kraepelinile uurimisväärseks patsiendiks: Kraepelini võis eriliselt köita haige kõnelemise, mittekõnelemise ja „keeltes rääkimise“ fenomen. Siiski näib, et Kraepelin pole omakäeliselt haiguslukku märkusi teinud. Käekirjade järgi on sissekandjaid olnud kaks, ilmselt Kraepelini assistendid, kes said aru patsiendi eestikeelsest jutust (Kraepelin 1987, 40).

Anamnese⁹

Vilhelm Puttukas, 27-aastane, Kärust, pärineb ühest arvatavalt tervest perekonnast, tema isa ja kaks õde-venda elavad ja on terved. Ema on surnud. Tema algne olek oli hea, ta oli korralik inimene ja usin töötaja.

17-aastasena patsient haigestus ja oli kaks aastat kõnevõimetu, kuid mingeid muid häireid ei esinenud, ta tegi oma tööd, kui ta soovis teistega suhelda, siis tegi ta seda kirjalikult. Järsku hakkas ta taas rääkima ja oli pool aastat täiesti terve, ja jäi uuesti haigeks täpselt nii nagu praegu, oli 3 nädalat segaduses. Vahepealsel ajal kuni praeguseni oli ta korralik ja usin inimene ega näidanud välja mingeid haiguse sümptomeid.

14 päeva tagasi (2. II) haigestus ta uuesti, olles päev enne seda väga vaikne olnud, kui küsiti, siis ütles, et tunneb end seesmiselt halvasti.

Õhtupoole muutus ta ärritunuks, hakkas laulma ja tantsima, rääkis arvatavasti vene ja prantsuse keelt¹⁰ ning oli üsnagi segaduses. Hommikuti on ta ikka rahulikum, kuid õhtupoole ja vastu ööd muutub aina rahutumaks. Tema isu on väga suur. Kohe pärast haiguse algust on teda hoitud valve all, nii et ta mingeid mõttetusi ei saaks korda saata. Ometi oli ta väga ärrituv.

Status praesens¹¹

Füüsiline seisund: Willhelm Puttukas, 28-aastane¹², Kärust.¹³ Tugeva kehaehitusega. Koljul ei ole mingeid erilisi tunnuseid. Täpsema kehalise uuringu läbiviimine on haige vastupanu tõttu raskendatud, kuid pealiskaudsema läbivaatuse tulemusel ei ole haigel mingeid kõrvalekaldeid märgata. Liikumishäireid ei ole, käimine on kindel. Samuti ei ole märgata tundlikkuse probleeme.

Psüühiline seisund: patsient jätab kohe väga ärritunud mulje, silmades on rahutus, jalutab pidevalt mööda osakonda ringi, istub kord siia, kord sinna, ilma et jääks pikemalt ühte kohta, püüab vestelda iga patsiendiga, räägib juhuslikke samatüübilisi sõnu Tihti räägib imelikus keeles. Teeb, nagu räägiks

9 Anamnees (ld *anamnesis*) on haiguse eellugu. Wilhelm Puttukas tuli haiglasse koos isaga ning anamnees tugineb isa poolt räägitule. Tõlkes on säilitatud sissekandja (arsti või assistendi) sissekande stiil. Saksakeelsed tekstid on tõlkinud Eva Laantee Reintamm.

10 Viimases väites võiks siiski kahelda.

11 Hetkeolukorra kirjeldus (ld k).

12 Haigusloos esineb vanus 27 ja 28 aastat ja ühes kohas on 27 parandatud 28-ks. Kirikuraamatu järgi on patsient sündinud jaanuaris 1860, seega on ta kogu haiglas viibimise aja olnud 27-aastane.

13 Saksakeelse haigusloo kõik sõnad pole loetavad, seega asendab siin ja edaspidi arusaamatuid kohti punktiirjoon.

vene keelt või mingit imelikku keelt, mida ta ise vene keeleks peab, sest pöördub selles venelaste poole, keda ta leiab patsientide hulgast.

Kui ta otsustab eesti keelt rääkida, siis tuleb välja, et küsimustele igati sobilikult vastab, aga lisab sellele vastusele terve rea küsimusi ja sententse, mis ainult kuidagi kõlalt algse lausega sobivad. Tema meeleolu on aga tihti nii ärritunud või kõrgendatud, et ta vastust üldse vajalikuks ei pea. Arsti kõnetab ta kord kui tuttavat, ütleb, et ärgu see teeselgu, ta on ju vaid üks põgenenud soldat.

Õöd on rahutud. Isu on suurepärane.

Decursus morbi¹⁴

16/II – 23/II Patsient on öösiti väga rahutu. Laulab pidevalt. Teraapiaks soojad vannid. Seejuures ei ole märgata mingit mootorset rahutust. Meeleolu on ärritunud. Öhtul Paraldehyd 5,0. Pärast Paraldehydi annust on uni kuni hommikuni hea, seejärel jälle tantsib ja laulab.

4/III Patsient on rahunenud, nii et saab magada ka ilma Paraldehydita, kuid käitumine on ikka sama-sugune nagu haiglasse tulekul. Isu on veelgi kasvanud, mitu korda on ette tulnud, et patsient on ülesõõnud ja hiljem on suurem osa söögist välja tulnud.

20/III Tasapisi kui meeleolu on hea, siis on võimalik patsiendiga rahulikku vestlust pidada, kuid see ei kesta kunagi kaua, sest siis algab taas Logorrhoea¹⁵. Öörahu on hea.

IV Ei mingeid muutusi, parimal juhul on ärrituvus veidi langenud. Töötamise jaoks on patsient veel sobimatu, samuti mõjub tema olek osakonnas segavalt. Magamine ja isu head.

V Patsient sai 6,0 v.i -

16/V Rohul ei olnud mingit mõju, Lõi tugevasti valvureid, samuti teisi kaaspatiente, nii et teda pidi isoleerima; ainult päevasteks jalutuskäikudeks lastakse teda välja. Isolatsioonitoas käitus, kui laulmine välja arvata, rahulikult, vahel tekitas probleeme oma õlekotiga. Öörahu on samuti halvemaks muutunud, nii, et ta saab öhtuti jälle Paraldehydi 5,0.

25/V, mille jooksul käitus patsient rahulikult, hoopis teisiti kui tavaliselt

28/V Patsient laulab valju häälega, söimab kõige sündsusematute väljenditega arsti ja valvureid, saab Paraldehydi 5,0 magab seejärel kuni kella 5-6 ni hommikul.

5/VI Patsient väga rahulik ja vaikne, küsimustele ei vasta.

8/VI Rahulik, arsti suhtes sõbralik, tänab teda.

11/VI Öhtul jälle nagu vanasti. 6,0 Paraldehyd.

20/ VI Hommikul on heas tujus, teeb nalja, öhtusöögi ajal söimab.

28/VI Teda külastavad vend ja kogudusevanem, ta ei tunne neid ära, söimab neid ärritunud väljenditega.

30/VI Öhtul äärmiselt armastuväärne, suhtleb, palju ideid.

1/VII Seisund endine, öhtul küsib ta arsti järgi: „kuidas võiks teda näha“ (...!)? Tahab saada endist arsti, öösel oli rahutu, kuna üks kaaspatsient lärmas.

14 Arsti või assistendi poolt kirjeldatud haiguse kulg (ld k).

15 Logorrhöa on suhtlemisprobleem, mis väljendub liiga suures sõnahulgas, haiglaslikus vajaduses lobiseda (<https://et.wikipedia.org/wiki/Logorr%C3%B6a> (vaadatud 10.04.2025)).

3. juuli Patsienti püütakse tööle panna, kui talle antakse labidas, siis käsitleb ta seda nii vägivaldselt, et on viie minuti pärast väsinud ja teda peab tagasi tuppa viima. Õhtul valab patsient oma tee maha, sest talle oli töö eest lubatud suurem söök ja suurem portsjon.

8. juuli Riietas end vooditeki ja linadega „naise moodi“. Väidab, et ta on saanud telegrafistilt teate, et arst tuleks minema viia ja ta ise olevat see (arst). Räägib täiesti segast juttu, teeskleb, et oskab kõiki keeli, räägib iga küsitud keelt sel samal mõttetul viisil. Ehholaalia.

9.–26. juuli Sama seisund. On kas rahulikult voodis või laulab elavalt akna peal, vaadates igas suunas välja. Vihasena ärrituv, sõimab, osutades arstile. Ööseks heidab patsient vastu kambri ust põrandale või madratsile: „Voodis magades tunnen end kui vanglas olevat, öösel võivad ju röövlid sisse murda,“ ütleb ta. Aga nii tehes võidab patsient jälle tagasi oma elava tuju, laulab ja räägib nagu varem.

27. juuli Ei laula ega sõimle enam nii nagu varem, räägib ainult mingit segast juttu oma erilises keeles.

30. juuli Ta on seltskondlikum, rahulikum, ulatab esimest korda arstile tervituseks käe. Pärast seda, kui talle meenub, et ta eelmisel päeval üht kaaspatsienti ööpöetiga visanud on, muutub patsient jälle rahu- tuks ja räägib ärritunud toonil.

1. august Patsient on peaaegu üsna rahulik. Viiakse tööle ja ta peab end seal üleval täiesti rahulikult ja korralikult. Töötab innukalt. Arsti suhtes viisakas, ainult õhtul veidi ärritunud.

2/VIII Täiesti rahulik, kirjutas ühe kirja ..., mis sisaldab kaebusi ja ähvardusi. Magab hästi, töötab rõõmsalt ja innukalt õues.

15/VIII Normaalne käitumine, ainult mõned sõnad tema erilises keeles. Palub arstilt andestust kõige eest, mis ta haiguse jooksul öelnud ja teinud on. Täielik haigusest ülevaade olemas. Mäletab oma haigusperioodi. Soovib tungivaltp koju minna.

6/IX Tervenenukt välja kirjutatud.¹⁶

Peaasjalikult leiab kirjeldamist patsiendi käitumine, mis on tolle aja perioodi haiguslugudele iseloomulik. Wilhelm Puttuka mõtteid ja ideelisi seisukohti pole kajastatud, nagu ka seda, et ta mingit jutukest kirjutab. Veel leiab tema ravikaardi vahelt kirja sõpradele-suguvendadele (saatmata) ning paberilehe üksikute sõnade, poolikute lausete ja aastaarvudega. Kirjandusloo seisukohalt võiks olla huvipakkuv ravikaardi vahel olev selge käekirjaga, väheste parandustega suurtele paberilehtedele kirja pandud jutustus „Minu wanna endine mälestus“. See on 12-leheküljeline muinasjutulaadne minavormis lugu, mille stiilinäitena olgu ära toodud lehekülj 3 (ärakirjas on tänapäevastatud kirjaviisi ja kirjavahemärkide kasutust, parandatud on mõningaid kirjajomistusi):

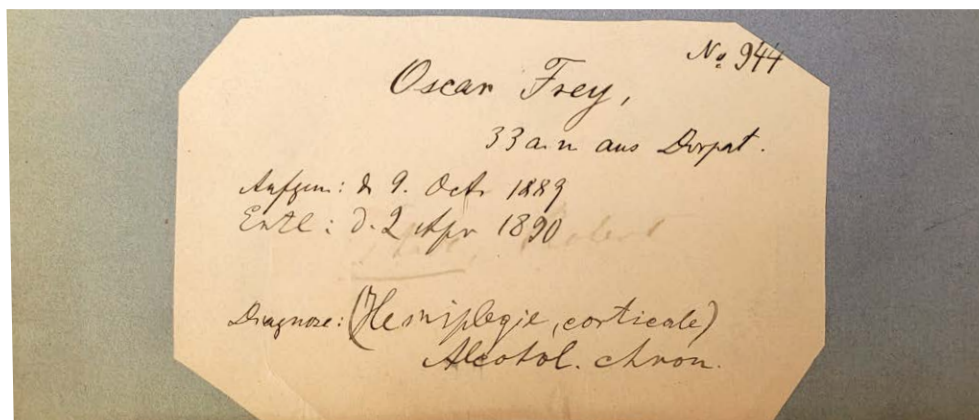
16 Tema pärastise saatuse kohta andmed puuduvad, tõenäoliselt, nagu paljudel teistel juhtudel, viis perekond ta tagasi koju. Wilhelm Puttukas suri vähem kui kolme aasta pärast. Siinkirjutaja pakub üheks võimalikuks diagnoosiks ajukasvajati, mis võiks seletada patsiendi haigusloos kirjeldatud käitumist.

Esiti oli too kond [s.t maakond, piirkond] vaene ja tundmatu. Ma reisisin mitu ja mitu päeva, viimati eksisin ära ja arvasin omal surmatunni ligi olema ja ma uinusin jälle magama. Aga äkki sai mind üles äratatud ja ma nägin ühte vana-meest oma ees seismas. „Kuhu sa lähed, noormees?“ küsis vana[mees]. „Ah kuhu ma lähed,“ vastasin ma külmalt ja järsku. „Oh, oh, noorhärä,“ ütles vana[mees], naeratas ja oli lahke häälega. Seepeale jäin ma seisma ja küsisin: „Kus sa siis, vana hallpea, lähed?“ „Mina ei lähe kuhugi,“ vastas vana[mees] külmalt ja tõrelemise häälega. „Mina olin vanal ajal üks suur ja kuulus ilmatark. Siit hommiku [s.t ida] poole 27 tuhat versta minna, seal on üks väga suur kuningaloss ja seal on kolm piltilusat kuningatütart nõiduseunes magamas. Ma käisin neid vaatamas ja tulen praegu selle reisi pealt. Ma näen, noormees, sul on vististi ka himu sinna minna neid vaatama. Aga kuule mu õpetust enne, mis ma sulle ütlen. Siin metsas on üks vanaaegne linnamüür ja seal müüri ümber on üks suur kraav kaevatud. Seal kraavi põhjas on üks kuldtahvel, kus need sõnad peal seisavad: „Kes mind loeb ehk vaatab, see mõelgu oma pikka teed ja võtku mind omale teejuhiks, sest ma olen enam kui teine seltsimees. Ma seisin vanal ajal kuningalossis, kõik targad ja ilmatargad käisid mind vaatamas, aga ükski ei võinud mu tarkust ega osavust ära lugeda.“ Tema abil võid sa kõik teha, mis sul tarvis teha on. Kui sul vesi vastu tuleb, siis viib ta sind veest üle.“ Seepeale jätsin ma vana[mehe]ga jumalaga ja ruttasin minema. Mitme päeva teekonna järel sain ma viimaks selle vana[mehe] juhutatud müüri juurde. Müüri ääres pidasin ma õhtusööki ja jäin puhkama. Hommikul unest üles ärgates leidsin kõik nii, kuidas vanamees mind õpetas. Peale seda reisisin ma mitu aega. Viimaks lõppes mu teemoon otsa ja ma olin üsna ära lõppenud ja väsinud. Ühtegi inimest ega inimese häält ei olnud mitme aja tagant kuulda ega näha, muud kui mõned väiksed linnud lendasid oksade peal. Ma korjasin omale oksti ja samblaid pea alla ja heitsin magama. Unes nägin ma imekena nähtust. Seepeale ärkasin ma üles. Päike oli oma kiired maa peale välja laotanud. (jäab pooleli)

Mitme lehekülje lõpus on märges „jäab pooleli“ või „järg tuleb“, mis tähendab, et Wilhelm Puttukas kirjutas seda haiglas olles mingi aja jooksul. Käsikirjas on osa sõnu alla joonitud. Sõnade või lausete allajoonimist – arstipoolset teksti keelelist analüüsi – nähtub arhiivis enamasti patsientide kirjades. Võib oletada, et see oli seotud diagnoosimise, teadustöö ja õpetamise meetodikaga. Allajoonitud sõnade valikuprintsiipi nõuab omakorda eraldi uurimist.

#F
 esijä oli to rone waeni ja tundmada ma reisjini mitu
 ja mitu päwa winati esijini ära ja arwapi omal omal furma
 tuni ligi olma ja ma uinupin jälle magama aga aristi far
 mind üles erudud ja ma nägin üht wana ali mees wana esijini
 seismas kus ja lähed normees küöfio wana al kus ma lähen
 wastafin ma külmal ja järsku. oh oh nor hära ütles wana
 naerats ja lahke jällega se peale jäin ma seisma ja küsijini kus
 ja fio wana al pea lähed minna ei lähe kuhugi wastas wana
 külmal ja torbornis jällega minna olin wana aial
 üks fur ja kulis ilma taru fid on homis polk 27 tuhat
 wista mina seal on üks waga fur kuningas loo ja seal
 on kolm pilt ilusad kuninga ~~tuhat~~ tuhat nooruse wanes
 magamas ma käisin neid waadamas ja tullen praegu jela
 teisi pealt ma näen nor mees sul on wististi ka immu
 fina mina neid waadama. agga kule mo obetust enne mis
 ma sul ütlen fin metjas on üks wana aegne lina ja müri
 ja seal müri ümber on üks fur kraaw kaewadud seal kraaw
 põhjas on üks küld tahwel kus meid sõnad peal seisawad
 kes mind loeb ehk wadab se moelgo oma pika ted ja wotko
 mind omale te juhiks sest ma olin enam kui teine feltji
 mees ma seisin wana aial kuninga loo keik targat ja ilma
 targad käisid mind uradamas aga ükski ei woiud mo tarkust
 ega glawust ära luke da tema abil woid ja keik teha mis
 sul tarwis teha on kui sul wesi wastu tuleb fies wib ta jini
 woot üll se peale jätin ma wana ja jumalaga ja ruda fin
 minema mitme päwa te sona järel jain ma uimaks
 jela wanast juhadud müri jure müri jares pitafin ma õhtu
 jõgi ja jain puhgama omnuxen unest üles ärgates leitjin
 keikni kuõ wana mees mind obetas peale jela reisjini
 ma mitte aega uimans löbes mo te mon otja ja ma ohin
 üfma ara löbens ja wafind ühteki inimeft ega inimeft
 häelt ei ole mitme aea takarid kule da ega meha mind kui
 mõnued weixjed linud lenafid orjad peal ma korjasin
 omale orje ja famlaj pea ala ja eitfin magama unes
 nägin ma immekena nähtust se peale ärgafin ma üles
 näige oli omnad kired ma peale wälja lahudand
 (jät poleli)

Oscar Frey ja tema „Begriff u. Beurtheilung der Ausdrücke „Verbrechen u. Verbrecher“ in früheren Jahrhunderten und der Gegenwart“

Teine professor Emil Kraepelini Tartus töötamise aega jääv „kirjutav“ patsient on sakslane Oscar Frey, kes võeti haiglasse 9. oktoobril 1889. aastal. Ta sündis 27. juulil 1856. aastal ning suri 11. aprillil 1898. aastal.¹⁷ Ravikaardi andmete järgi elas Oscar Albert Frey Tartus, töötas apteekri abilisena ning oli 33-aastane, kui Tartu Pühhiat-riahaiglasse ravile tuli. Esimest korda viibis ta haiglas 9. oktoobrist 1889 kuni 2. aprillini 1890 (kaardi nr. 944 haiguslugu on saksakeelne) ning teisel korral veidi üle kuu aja – 9. veebruarist kuni 14. märtsini 1891 (kaardi nr. 1189 haiguslugu on venekeelne). Diagnoosiks on mõlemal juhul märgitud *Hemiplegie, corticale?*, *alcoholismus chronicus*¹⁸. Kuna Oscar Frey saabus haiglasse omal käel, siis haigusloo anamneesis on andnud ütlused patsient ise:

Patsiendi ütluste kohaselt pole ta abielus, vanemad on surnud, viiest õest-vennast haigestus üks 21-aastaselt *chorea*'sse¹⁹. Aastatel 1875–77 olevat patsient põdenud tüüfust. 1878. aastal astus patsient sõjaväe-teenistusse ja sattus teenistusse ühte apteeki Poolas. Seal kannatas ta unetuse ja sisemise rahutuse all, mis tulenes filosoofiliste küsimuste tekkimisest, mille vastu talle üks arst kaaliumbromiidi homöopaatilistes doosis välja kirjutas. Patsient hakkas võtma aga kloraalhüdraati aina suuremates doosides, kuni ta lõpuks tarvitas päevas 15.0 ühikut uinutit. Pärast iga ravimiannust tundis ta end kui joobes olevat. Niimoodi jätkas ta 4 kuud. Sel ajal nägi ta mõnikord nägemusi, „udupilte“, voogavaid viljapõlde, taluhoo-

17 <https://www.findagrave.com/memorial/263574951/oscar-frey> (vaadatud 10.04.2025).

18 Kortikaalne? hemiplegia (ühepoolhalvatus), krooniline alkoholism (ld k).

19 Korea ehk tantstõbi on liikuvushäire, mille puhul esinevad haigel kiired, tõmblevad, ebarütmilised või aeglased, rütmilised, usjalt väänlevad sundliigutused – https://www.kliinik.ee/haiguste_abc/tantstobi/id-1797 (vaadatud 4.04.2025).

neid, inimkujusid; järjekordse hullusehoo ajal püüdis sooritada enesetappu, lõi kas end lantsetiga kõrri, kätte, rinda südamepiirkonnas, deliiriumi ajal tundus talle, et teda jälitavad suurtükiväe ohvitserid, kes on huvitatud tema teadmistest pürotehnika vallas.

1880. aasta detsembris, kolm päeva pärast seda, kui ta oli end lõikunud, tekkis tal vasaku kehapoolse halvatus, õhtul enne aga olevat ta vasakul käel tundnud kihelust (otsekui sipelgate kōditust), järgmisel päeval ärgates oli terve vasak külg halvatud. Patsiendi kõne ei olnud moonutatud ja teadvus selge. Patsiendil olid alguses tugevad valud ja tugev surve näol kuklast paremal pool.

Patsient lamas kolm kuud sealses [Poola] haiglas, kuni ta Dorpati üle viidi. 1881. aastal ravis dr. Vogel patsienti faradiseerimise läbi, 5 nädala jooksul jõudis patsient nii kaugele, et suutis kepile toetudes kõndida. Jalgade halvatus on nii palju tagasi läinud, et patsient saab juba mõni aasta kõndida mööda tasast teed ka ilma kepita, samal ajal on aga välja arenenud vasakus käes kontraktuur. Kui patsient 1882. aastal kliinikus ravil oli, siis kirjutati talle välja vein. Ta teadis kohe, et kui on alkoholi sisse võtnud, siis on tal kergem käia. Pärast haiglast väljakirjutamist hakkas ta alkoholi veini ja viina kujul tarvitama. Tema alkoholitarbimine kasvas peagi märgatavalt, nii et ta nüüd igapäevaselt kanget alkoholi tarvitab ilma, et tal tekiks joove. Pideva joomise tõttu tekkisid patsiendil hirmud ja et neist kui ka ühtlasi joomisest vabaneda, hakkas patsient manustama morfiini, alguses ¼ grammi päevas, mis aga peagi tõusis 2 grammi päevas.

Patsient võttis ka Chloral'i [kloraalhüdraati], juhul kui ei saanud magada, kuni 15.0. Juhul, kui ta Chloral'i ei saanud, siis käis ta arstidelt ja apteekidest oopiuntinktuuri kerjamas 20 tilga kaupa, kuni ta endale vajaliku doosi kokku sai.

Ravimite jaoks vajalikud rahalised vahendid teenis patsient tänu oma pürotehnilistele oskustele ja tellis Peterburi meditsiinivarustuse laost kõike vajalikku tulevõrgi korraldamiseks. 1888. aasta mais ja 1889. aastal, pärast volbriööd, mil ta teenis tulevõrgiga palju raha, jõi ta palju ning olevat umbes 2 päeva olnud deliiriumi sarnases seisundis.

Oma viimase morfiinidoosi olevat patsient võtnud 2 päeva enne kliinikusse sattumist.

Patsient väidab, et ta ei ole kunagi põdenud süüfilist.

Status praesens

Pikk, tugeva kehaehitusega mees, veidi alatoitumusega. Riides on ta lohakalt, riided on määrdunud, rebenenud, täisid täis, keha kaetud pustulite ja kriimudega, *scabies et pediculis capitis*²⁰. Pea tagaküljel paremal on tuntav arm, vasakul parietaalsagara osas võlvub kolju tugevalt välja, kõrvid on väga suured, parem on vasakust märgatavalt suurem, paikneb asümmeetriliselt, kaela vasakul poolel on kõva *Atheroma*²¹, paremal pool on piklik haav pikkusega 5 cm. Rindkere vasakul pool ja õlavöötmes on mitu väiksemat armi, tingitud naha ärritamisest. Vegetatiivsetel organitel, eriti südamel, mingeid anomaalsusi ei esine.

20 Täid ja sügelisestad (ld k).

21 Ateroom (ld k) – healoomuline nahakasvaja.

Närvisüsteem: kogu vasak kehapool asetseb madalamal kui parem. Käes ja seistes on patsiendi keha kallutatud ette ja paremale. Vasak käsi on küünarnukist täisnurgaga painutatud vastu rindkeret, vasakut jalga lohistab patsient enda järel nii, et varbad joonistavad põrandale ringikujulisi jooni.

Vasaku silma pupill on laiem kui paremal, mõlemad reageerivad. Silmade liikumine ei ole raskendatud. Vasakul näopoolel tugev parees. Keeleots on pööratud paremale. Vasakul poolel on kuulmine nõrgenenud. Maitsemeel on mõlemal poolel ühtlane. Oftalmoskoopiliselt mingeid iseärasusi ei esine.

Vasakul käel on tugev kontraktuur, küünarnukist on käsi täisnurga all, sõrmede teine ja kolmas faalanks on veidi kõverdunud. Kui kontraktuuri vastu veidi jõudu kasutada, siis on võimalik sõrmed pea-aegu täiesti sirgeks saada, kuid seejuures hakkab käsi tugevasti värisema. Muskulatuur on märgatavalt atrofeerunud. Parema käe liigutamisel tekib vasakus käes tahtmatu liikumine. Lihaste jõud on äärmiselt väike.

Vasaku jala atroofia ja nõrkus ei ole nii suur. Kontraktuuri võib täheldada vaid vähesel määral põlvliigese piirkonnas, seda ei saa lõplikult sirutada.

Tundlikkus vasakul kehapoolel: õrnu puudutusi kas ei tunne üldse või lokaliseerib neid valesti, tugevamaid puudutusi tunneb, kuid lokaliseerib tihti valesti. – Valutundlikkus ei ole häiritud.

Naha refleksid vasakul poolel praktiliselt kadunud. Kõõluste refleksid tugevasti ... (*clonus tendinis achilles*²² Kergete löökide korral lihaste mehaaniline ärritus tõuseb

Vaimne seisund: patsiendil on märgata teatud nõrgamõistuslikkust, see väljendub juba välisel vaatlusel vestluses selgub, et patsient on väga rahul oma praeguse olukorraga.

Patsient loodab, et oma teadmiste abil pürotehnikast, milles ei ole talle võistlejat ja mida ta hoiab suures saladuses, tagab endale parema tuleviku, reisid Peterburgi ja Moskvasse. Tihti kiitleb sellega, et on kirja pannud pürotehnika käsiraamatu, kõrgendatud enesehinnang (lugemiseks nõuab endale ainult filosoofilisi teoseid).

Nõrgamõistuslikkus ilmneb ka tema suhetes lähedastega ja arusaamises oma olukorrast ja lõpuks ka mõningases mälukaotuses.

Patsiendile meeldib rääkida iseendast, kirjeldada oma isikut ja oma haigust, kasutades palju meditsiinilis-teaduslikke väljendeid.

Haiguse kulg

Peale unetust esimesel ööl ei olnud patsiendil mingeid muid alkoholist võõrutamise nähte, isu on hea. Patsient mängib osakonnas, et tema roll on jälgida teisi haigeid. Annab kohe oma vaatlustulemustest teada ka arstile, tehes seda üsna imeliku ilmega. Seletab üksikasjalikult oma vaatlustulemuse käigus märgatud haigusilminguid. Mõnikord seletab haigetele, milles nende haigus seisneb ja kuidas seda peaks ravima. „Ta on just seda alati silmas pidanud, mida arst nüüd just ütles.“

Patsient räägib, et enne haigust ja selle alguses vaevas teda jälitamismaania, kõige rohkem kartis ta, et võidakse röövida tema teadmised.

Kirjutati välja 2. aprillil 1890. aastal. Kohe hakkas uuesti jooma.

22 Achilleuse kõõluse kloonus (tõmblus) (ld k).

9. veebruaril 1891 tuli ise kliinikusse maksetagatisega Dorpati Maksuametilt[?] ja palus, et ta kliinikusse vastu võetaks. Patsient oli veidi purjus, räbalates ja üsna viletsas seisundis. Mõne päeva pärast tundis ta end juba paremini ja jõudis samasse olukorda nagu eelmisel aastal, kuid tundub, et tema dementsus on süvenenud.

Ta kogu aeg kirjutab midagi, midagi filosoofia vallast, kirjutab mitmetele professoritele jne, selgitab neile oma avastusi (näiteks ravim kroonilise kopsupõletiku vastu).

Ta on üsna solvuv ja pahur, pidevalt kaebab personali peale, kes ei võta tema õpetussõnu tõsiselt ja käituvad talle piisavalt tähelepanu osutamata.

14. märtsil 1891 kirjutatakse välja.

Kui Wilhelm Puttuka haigusloos ei mainita jutukese kirjutamist, siis Oscar Frey puhul on kirjutamine väärinud korduvat äramärkimist. Sissekannete kohati üleolev toon annab aimu, et teda peetakse ninatargaks patsiendiks, kes tükitab arstiteaduse pärusmaale. Haigusloos mainitakse, et ta kirjutab professoritele kirju: säilinud on vaid üks professor Ferdinand Dietrich Nicolai Hörschelmanni (1833–1902) adresseeritud ärasaatmata kiri.

Tema ravikaardi vahel torkab kohe silma kokkukõidetud 20-leheküljeline käsikiri „Begriff u. Beurtheilung der Ausdrücke „Verbrechen u. Verbrecher“ in früheren Jahrhunderten und der Gegenwart“ („Väljendite „kuritegu“ ja „kurjategija“ mõistmine ja hindamine varasematel aastasadadel ja tänapäeval“), mida autor nimetab populaarseks vaimukultuurivisandiks (*populäre Geisteskulturiszize*). 1891. aastal valminud käsikiri on pühendatud ülikoolis õppijatele, eriti meditsiini- ja õigusteaduskonna üliõpilastele, kuid selle õigused on kaitstud ja kordustrukk keelatud. Käsiraamat ei kirjelda pelgalt Oscar Frey isiklike kogemusi ja teisi juhtumeid, vaid otsib inimese kuritegeliku käitumise algpõhjuseid, teeb järeldusi ja pakub lahendusi. Käsiraamatu alguses ja lõpus viitab autor väheharitud elanikkonna eelarvamustest ja vääritimõistmisest tulenevate ühiskondlike hoiakute ohtlikkusele. Siinkohal on ära toodud Frey käsikirja alguse- ja lõpuosa lehekülgedelt 1–4, 6–9 ja 18–20.

Eessõna ja Sissejuhatus

Väheharitud, niinimetatud kesk- või käsitöölise klassi esindajad omavad minu vaatluste põhjal kõige kõrgema kraadi inimlikku nõrkust oma ligimeste üle kõige välise järgi kohut mõista, tehes seda seejuures väga ebaõiglaselt. Kaasinimeste varjuküljed tõstetakse armutult kõige eredamasse valgusesse, kuid nendesamade inimeste valgusepool ei leia mingit väärtustamist.

Järgmised kaks juhtumit, kus vaimuhaiged inimesed mainitud otsustusvõime tuse pärast kannatada said, ongi selle brošüüri kirjutamise ajendiks. Lisaks sellele on minu eesmärgiks avada silmad vähem haritutele, et nad tulevikus ei

Begriff u. Beurtheilung der Ausdrücke
"Verbrechen u. Verbrecher"
in früheren Jahrhunderten und der
Gegenwart =
Populäre Geistesculturskizze
von
Oscar Frey; -
Gamsidmat du Märiduudau der Goeffjäl
Dorgatb, in bupouduu duuau der Märidu
u. duuau der Järibgrüduuz. =
1891.
Pallastmälag d. Manfaffvö. -
St. K. nov

otsustaks iseseisvalt, vaid jätaksid otsuste tegemise spetsialistidele, see tähendab psühholoogide hoolde.

[...]

Umbes kuus aastat tagasi kannatas siin Dorpatis ühe aadliku abikaasa kleptomania all, see tähendab kirge varastada; – loomulikult ei olnud siin tegemist egoistliku sooviga kasu saada, sest juba kord mainitud haige pidevalt tagastas varastatud kraami ja maksis tihti veel lisaks peaaegu kümnekordse hinna. Kuid kohtumõistjateks mitte sobivad kaaskodanikud leidsid, et: „Niipea kui pr von B. märkab, et teda jälgitakse ning on märgatud, mida ta tegi, – siis viib ta varasta-

tud kraami omanikele tagasi ja pakub kahjutasuks raha, aga niipea kui ta kindel on, et keegi teda ei jälgi, ei mõtle ta üldse sellele, et midagi tagastada.“

[. . .]

Mõne aasta eest kannatas kõrgkoolis õppija püromaania all, see tähendab kirge tuld süüdata, süütamisi toime panna. Pärast tema arreteerimist oli üldine arvamus järgmine: „S. on õpetlane ja seepärast ütlevad arstid ja professorid, et ta on vaimuhaige ning kõik härrad hoiavad tema poole ainult sellepärast, et ta õpetlane on, Siberisse peaks ta saadetama, aga mitte suhtuma temasse nagu haigesse.“

Minu püüd ja soov on, et selle brošüüri abil, kõige lihtsamal viisil, kõigile neile valesti ja seetõttu ka valesid otsuseid langetavatele inimestele seletada, sunnida tulevikus neid ligimeste suhtes pehmemaid otsuseid langetama, ja nagu juba mainitud, jätma otsuse langetamise asjatundjatele. Kas mul õnnestub see eesmärk ellu viia ja kas sel saab edu olema, see jääb tuleviku otsustada, vähemalt teen ma selleks ühe katse.

Et see brošüür kesk- või käsitöölise klassi seas väga ebasoodsa vastuvõtu leiab, selles olen ma täiesti kindlalt veendunud, aga kuna mul ei ole vähimatki sellest, mis otsuse maailm minu suhtes langetab, ja ma saan kergelt üle igasugusest laimust. [. . .]

Kuriteod ja kurjategijad, võttes arvesse inimlikku aspekti

Viga seisneb inimese olemuses, või kui õigemini väljenduda, siis inimlikus nõrkuses inimestele pidevalt ülevalt alla vaadates nende üle otsustada ja lähtuda ainult nende varjukülgedest ja mitte kunagi nende päikselisema poole järgi.

Juba roomlaste ja kreeklaste valitsemisajal oli seda nõrkust kroonikute poolt märgatud ja nii see on jäänud samaks ka tänapäeval ja jääb nii ka igavesti.

Kui vaadelda lähemalt mitme sajandi tagust õigussüsteemi ja piirduda vaid pealiskaudsete võrdlustega, siis on näha inimkonna suurt edasiminekut, mis aasta-aastalt veelgi edeneb. Kust tuleneb see suurepärase humanismi kasv? Ja veel? Kas see on kristliku religiooni ja kiriku teene? Ei!

Ka uusim moehaigus „vabamõtlemine“ pidevalt kasvab, seda kinnitab statistika. Juba ka noored, ebaküpsed inimesed tegelevad kahjuliku vabamõtlemisega. Areneva humanismi kroon ja teened kuuluvad ainult meedikutele, meditsiinikateedritele ülikoolides. Tõestus on järgmine. Kui barbarite valitsuse ajal sajaneid tagasi, mil inimesed veel väga madalal vaimutasandil olid, ei osanud ka siis meedikud tollastes oludes õigesti, või vähemalt mitte nii nagu praegu, tegutseda ja otsustada, seega ei olegi midagi imestada, et kindlalt usuti, et vaimuhaiged on rüvedast kuradi vaimust vaevatud. Aegamisi aga areneb veen-

dumus läbi uuringute ja usu arengu, et nende puhul ajuhaigusega tegemist on. Praegune aeg ehk olevik on juba nii kaugele arenenud, et meditsiin suudab tõestada, et „vaimuhaigetel tekivad psüühilised muudatused ja häired ajus endas, see tähendab, et haigestuvad aju mingid kindlad osad, mis seetõttu iseenesestmõistetavalt enam normaalselt funktsioneerida ei saa.” Seepärast ei saa haige enam korralikult mõelda ega ka mitte tegutseda. Mis juhtub, kui vaimu ehk aju haige inimõistusega või seadusega vastuolus olev tegevus hukka mõistetakse? Siis vastatakse: „Suurem osa vaimuhaigeid teavad väga hästi, mida nad teevad, kuna väga osavalt ja targalt asja kallale asuvad.“

Ma olen igati veendunud, et ainult sellised vaimuhaiged, kelle aju on täiesti haige ja purunenud, ei tea oma tegudest ning on tegemistest täielikus teadmatuses. Pean märkima, et sellised vaimuhaiged oma tegevuse tagajärgi ja ulatust ei ole võimelised mõistma ega mõõtma, kuna aju enam oma normaalset funktsiooni ei täida.

[. . .]

Ja pärast mingit pikemat ajavahemikku, näiteks aastasadade pärast, vaadeldakse iga kurjategijat, ükskõik millist, kui ajuhaiget ja teda hakatakse ka vastavalt käsitlema. Vabadus võetakse temalt muidugi ära, et ta kõigist kiusatusetest eemal oleks. Just sel põhjusel ehitatakse praegu Venemaal vanglaid väikeste üksikkambritega ja on sisse viidud isoleeritud arestikambri süsteem, et haiget kõigist vangistuse enda kahjulikest mõjudest, sealhulgas läbikäimisest kombetute ja moraalityte kurjategijatega eemal hoida ja oma haiget aju ravida, et selle normaalne funktsioneerimine jälle saaks alata.

Iseenesestmõistetav ja ilmne on igapähele ka see, et haiged peavad saama regulaarselt sobivaid sööke ja vajalikke toitaineid, et ainevahetus organismi tegevust toetaks.

[. . .]

Lõpetuseks oletan: et aastasadu hiljem ei panda kurjategijaid enam vanglatesse, et nad seal oma karistust kannaksid, vaid sinna, kuhu nad kuuluvad – hullumajja.

Ja praegu eksisteerivate vanglate asemele tekivad uued vaimuhaiglad, kusjuures juba ehitatud vanglate asemele rajatakse hullumajad. Ka härrad kohtunikud, kes iga seadusepügalat jälgivad, peavad aastasadade pärast lisaks juuraõpingutele saama ka meditsiinilisi teadmisi, eriti just psühhiaatria vallast, selleks, et kohtunikuna töötada, õigesti mõelda ja inimeste üle kohtu mõista.

*Dixi.*²³

23 Ma olen rääkinud (ld k).

Haiguslugu ja kaardi vahel säilitatud materjal loovad ühtse terviku, millele on siiani olnud ligipääs meditsiini-, kitsamalt psühhiaatria eriala inimestel. Siin esmakordselt avaldatud kahe psühhiaatriaigla patsiendi haiguslood ja sõnalise vaimuloomo näited 19. sajandi lõpust on lisaks meditsiiniajaloole seotud ka õigus-, majandus-, religiooni-, kultuuri- ja sotsiaallajaloo, mis viitab interdistsiplinaarsete uurin-gute vajadusele.

Allikad

Allik, Jüri ja Erki Tammiksaar 2016. „Who was Emil Kraepelin and why do we remember him 160 years later?“ – *Trames* 20 (4): 317–335. <https://doi.org/10.3176/tr.2016.4.01>.

EELK Simuna koguduse personaalraamat 1839–1852. „Avanduse, Emumäe, Kärü ja Koila.“ – Rahvusarhiiv. Saaga, EAA.1229.1.161.

EELK Simuna koguduse personaalraamat 1865–1886. „Mõisamaa, Salla, Kärü, Koila, Emumäe.“ – Rahvusarhiiv. Saaga, EAA.1229.1.171.

EELK Simuna koguduse personaalraamat 1888–1909. „XVI. Tammiku, Mõisamaa, Salla, Kärü, Koila.“ – Rahvusarhiiv. Saaga, EAA.1229.1.179.

Kraepelin, Emil 1987. *Memoirs*. Berlin: Springer-Verlag.

Rae, Anu 2022. „Institutionalization of the insane in the Russian Baltic provinces: a case study of the Hospital for Mental and Nervous Diseases in Tartu, 1881–95.“ – *History of Psychiatry* 33 (4): 429–445. <https://doi.org/10.1177/0957154X221114231>.

Mari Vallikivi – lõpetanud Eesti Kunstiakadeemia kunstiteaduse erialal. Juhib aastast 2003 Kondase keskust. Uurinud autsaiderkunsti: harrastajate, naivistide, erilist tuge vajavate ja psüühikahäiretega inimeste kunsti.

E-post: marivallikivi[at]gmail.com